

ASPEKTI RAZVOJA I PRIMJENE SOCIOLOGIJE U NAS

PETNAEST GODINA STUDIJA SOCIOLOGIJE NA FILOZOFSKOM FAKULTETU U ZAGREBU

Veljko Cvjetičanin

Filozofski fakultet, Zagreb

Revija za sociologiju, Vol. VIII, 1978 (3—4); 73—79

Moja je zadaća da nešto kažem, bez velikih riječi i nazdravičarstva, o petnaestogodišnjici osnivanja studijske grupe za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

U jesen 1963. godine upisali smo prvu generaciju studenata. Ove školske godine upisana je šesnaesta generacija, a trinaesta generacija nalazi se pred završetkom studija.

U početku treba reći da je znanstveni osnivač studijske grupe za sociologiju bio profesor Rudi Supek. D. Sergejev i ja pomagali smo u osnivanju studijske grupe od početka, a nešto kasnije priključio nam se I. Kuvačić. Pripremno razdoblje trajalo je gotovo tri godine.

Dozvolite mi da, polazeći od svojeg članka napisanog 1961. godine o potrebi osnivanja studijske grupe za sociologiju na Filozofskom fakultetu, iznesem nekoliko proživljenih informacija o tome kako je tekao proces osnivanja i studij sociologije u nas.

U spomenutom članku, objavljenom u **Našim temama** br. 1/1961, pisao sam o pretpostavkama osnivanja studijske grupe za sociologiju. Dozvolite mi da evociram kako smo ih procjenjivali na početku posla.

Premda u naših naroda postoji relativno duga sociološka tradicija, na Zagrebačkom sveučilištu od 1906. godine nakon rata i oružane revolucije sve do 1951—1952. godine o sociologiji se gotovo nije govorilo. I kod nas je u tom razdoblju bila implicite prisutna deviza: sociologija je buržoaska disciplina koju preko palube treba baciti u more. Od godine 1952—1953. počinju na Zagrebačkom sveučilištu rasprave o sociologiji i odnosu historijskog materijalizma i sociologije. Prve rasprave incirali su profesori Oleg Mandić i Rudolf Bičanić u Ekonomskom institutu Pravnog fakulteta. U njima su između ostalih, učestvovali profesori R. Supek, P. Vranicki, E. Pusić, K. Bastaić, i drugi. Iz ovih rasprava proizašlo je da sociologija nije buržoaska disciplina, zatim da postoji metodološko-teorijska relacija spram historijskog materijalizma. U određenju relacije između sociologije i historijskog materijalizma, učesnici u raspravi zastupali su različite stavove. Međutim, prevladalo je mišljenje o potrebi postojanja studija sociologije na Zagrebačkom sveučilištu.

Nekoliko godina kasnije pojavili su se prvi udžbenici sociologije profesora R. Lukića, J. Goričara i, nešto kasnije, A. Fiamenga. Već u prvom izdanju prof. Goričar je iznio tezu da uz opću sociologiju valja razvijati posebne sociologije, jer su one načelno moguće i praktički opravdane. Ova teza je empirijski verificirana brzim razvojem posebnih sociologija, kao istraživačkih i nastavnih disciplina.

Među teorijskim pretpostavkama osnivanja studijske grupe za sociologiju, valja iznijeti i afirmaciju induktivne empirijske orijentacije u sociologiji, te akceptiranje primjerenih posebnih metoda i istraživačkih tehnika, nasuprot dotad vladajućoj »histmatovskoj« deduktivnoj spekulaciji i egzgezi oficijelnih teza. Ova se orijentacija potvrdila kao plodnija, ali nije bila bez negativnih popratnih pojava slijepog empirizma i sociografije.

Osim ovih teorijskih pretpostavki, imali smo u SR Hrvatskoj i određene institucionalne pretpostavke za osnivanje studijske sociološke grupe. Godine 1956. počeo je s radom Institut za proučavanje društvenog upravljanja. Institut je u početku bio središte okupljanja rijetkih pojedinaca koji su odlučili da im životni poziv bude vezan uz sociologiju. U Institutu je održana i osnivačka skupština Hrvatskog sociološkog društva. Kakvu je sudbinu taj Institut kasnije doživio, posebno je pitanje. Zatim smo na području grada Zagreba imali veoma jaku statističku službu, Ekonomski institut, Zavod za produktivnost rada, kasnije i Institut za ekonomiku agrara, itd.

Na osnovu toga procijenili smo godine 1960. da posjedujemo elementarne pretpostavke za osnivanje studijske sociološke grupe. Danas sa zadovoljstvom možemo konstatirati da smo postojanje pretpostavki realno procijenili. U nekim sveučilišnim centrima naši kolege bili su smioniji. Na Beogradskom univerzitetu sociološka studijska grupa započela je s radom četiri godine ranije. Studijske grupe za sociologiju na ostalim sveučilištima u Jugoslaviji započele su s radom kasnije.

Druga grupa problema razmatrana u našem članku jesu izražene bojazni i stvarne poteškoće u vezi s otvaranjem studija sociologije. U početku je izražena bojazan od paralelizma studija sociologije, sociološkog ekspanzionizma i imperijalizma. Takva bojazan mogla se tada čuti u redovima psihologa, etnologa i povjesničara. Objektivnosti radi treba reći da su komisiji za osnivanje sociološke studijske grupe, uz profesora R. Supeka, sačinjavali profesori Zoran Bujas, psiholog i Jaroslav Šidak, povjesničar. Bojazni od paralelizma s ovim studijskim grupama, zatim od sociološkog ekspanzionizma i imperijalizma, vrlo su brzo iščezle.

Kasnije su za studij sociologije i osobito diplomirane sociologe, nastale poteškoće od »paralelizma« s Fakultetom političkih nauka. Ne radi se o paralelizmu u studijskom teorijskom razgraničenju, sociologija je pretpostavka politologije, već o paralelizmu u zaposlenju diplomiranih sociologa i politologa. Zadnjih godina imamo jedan novi paralelizam u nastavi na svim nivoima između sociologije i predmeta osnova marksizma i teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja, ali o tome kasnije.

Nisu nas iznenadile početne stvarne poteškoće, mi smo ih predvidjeli. Osnovna je poteškoća bio nastavni kadar. Uprkos tome, nismo htjeli očekivati idealne kadrovske uvjete, već smo odlučili da ih kroz nastavnu prak-

su stvaramo. Pri tome smo imali na umu, starije kolege se dobro sjećaju, ocjene iz referata pokojnog profesora B. Zihlerla na osnivačkoj skupštini Jugoslavenskog udruženja za sociologiju i filozofiju u Novom Sadu 1956. godine, da smo već jednaest godina poslije rata izgubili na unapređivanju sociologije. Zato nismo više htjeli čekati, već smo odlučili da istodobno organiziramo studij sociologije i izgrađujemo vlastiti kadar nastavnika.

Nastavna osnovica bila je Katedra za sociologiju u sklopu Odsjeka za filozofiju, osnovana godine 1960. Na toj katedri radili su jedan profesor i dva asistenta. U vrijeme osnivanja Odsjeka za sociologiju bila su dva nastavnika i dva asistenta. Više od 50% stručne nastave na Odsjeku za sociologiju izvodili su honorarni nastavnici zbog čega im dugujemo veliku zahvalnost. Poimenice želimo istaći drugove Mladena Čaldarovića i Jozu Županova koji su kroz cijelo ovo razdoblje predano radili na realizaciji nastave iz posebnih sociologija. Danas je kadrovska situacija bitno drugačija. Na Odsjeku trenutno djeluje devet nastavnika i osam asistenata, a s Katedrom za gerontologiju i socijalni rad, koja je u sklopu Odsjeka, deset nastavnika i jedanaest asistenata. Ove školske godine nastavu sociologije po prvi put izvode stalni nastavnici i asistenti. Honorarnih nastavnika na stručnim predmetima više nemamo. Iznio bih još kvalitativnu ocjenu kadrovske situacije, premda je profesor Supek kompetentniji. Sada imamo takav kolektiv mahom mladih nastavnika i asistenata, doraslih za izvođenje nastave sociologije na suvremenom znanstvenom nivou.

Naravno, u početku smo razgovarali i o razlozima organizacije studija sociologije. U spomenutom članku iznio sam četiri grupe razloga: metodološki trening, teorijska izobrazba, (oba zbog istraživanja), edukacija mladih naraštaja i potreba brojnih studijskih disciplina na Filozofskom fakultetu za društvenim utemeljenjem i sociološkom izobrazbom njihovih studenata. Da ilustriram samo potrebu za sociološkom edukacijom mlade generacije. Školske godine 1961—1962. uvedena je sociologija kao nastavni predmet u 113 gimnazija, zatim u neke više škole i 16 pedagoških akademija u SR Hrvatskoj. O potrebi sociološke edukacije kao jednom od razloga osnivanja Odsjeka za sociologiju tada su svoj prilog napisali u istom broju **Naših tema** ovdje prisutni kolega Rudolf Bernardić i pokojni Đorđe Mažuran. Njihova podrška kao uglednih prosvjetnih savjetnika bila nam je veoma dragocjena.

Posljednji spomenuti razlog osnivanja sociološke grupe na Filozofskom fakultetu možda je bio u tom članku pretenciozno formuliran, ali se ipak kroz djelovanje Katedre uvoda za sociologiju koja je imala fakultetski karakter opravdao. Ta Katedra je prije dvije godine preimenovana u Katedru za marksizam i suvremeni socijalizam, ali je ostala u sklopu Odsjeka za sociologiju. Ova Katedra organizira 28 sati nastave tjedno za sve studente Filozofskog fakulteta s područja općih programskih osnova. Dužni smo istaći i drugu stranu relacije Odsjeka za sociologiju s fakultetom. Bez Filozofskog fakulteta Odsjek za sociologiju ne bi mogao stasati. Osobito ne bi mogao učiniti prve pionirske korake. Pomoć starijih, izgrađenijih odsjeka, bila je znatna u svakom pogledu, posebno u podizanju teorijske kulture studenata sociologije kroz nastavu pomoćnih i općih predmeta, te dvo-

predmetni sistem studija. Ovdje naročito treba izdvojiti Odsjek za filozofiju, uz čiju pomoć smo i učinili prve korake. I danas nam je pomoć i suradnja sa svim odsjecima potrebna. U tom svjetlu, valja shvatiti naše energično odbijanje da Odsjek za sociologiju izađe izvan Filozofskog fakulteta i postane novi, samostalni centar socioloških studija.

U nastavnoj praksi i distribuciji diplomiranih sociologa nije u cijelosti potvrđen ovakav rang iznijetih razloga otvaranja studija sociologije. Najveći broj diplomiranih sociologa zaposlio se u školskim institucijama, jer su pretežno tako bili i obrazovani. Na drugom mjestu su, prema broju zaposlenih, bile istraživačke znanstvene institucije i institucije koje se bave primijenjenom sociologijom. Vrlo je mali broj diplomiranih sociologa udružio svoj rad u velikim proizvodnim organizacijama. Kada sam prelistavao spomenuti broj **Naših tema** posvećen otvaranju studija sociologije, primijetio sam da ni tada nitko iz proizvodnih organizacija nije dao svoj prilog i pružio podršku osnivanju studija sociologije, premda su bili pozvani. Da je najmanji broj sociologa dosad zaposlen u privrednim organizacijama, posljedica je dvaju razloga: nedovoljne izobrazbe naših diplomiranih sociologa kao istraživača, ali i ponašanja privrednih organizacija kao da im sociolozi u stručnim timovima nisu potrebni.

U početku smo definirali koncepciju studija sociologije. U članku sam iznio njezine tri bitne dimenzije. Prvu dimenziju sačinjavali su teorijski sociološki predmeti: povijesni uvod u sociologiju, sistematska sociologija i posebne sociologije. U prvi nastavni plan uvrstili smo četiri posebne sociologije, a izvodili smo nastavu samo iz dvije: industrijske sociologije i sociologije kulture. Danas imamo šest posebnih sociologija s organiziranim predavanjima i seminarima iz svih. Drugu dimenziju sačinjavali su metodološki predmeti s posebnim metodama i tehnikama sociološkog istraživanja. Naša početna insuficijencija bila je s područja nastave metodologije socioloških istraživanja najveća. Cjelokupnu nastavu iz posebnih metoda i tehnika izvodio je prof. R. Supek. Danas je stasao kadar mladih metodologa istraživača koji vode sociološki praktikum i organiziraju empirijska istraživanja za potrebe metodološke izobrazbe studenata. Mišljenja sam da je metodološka izobrazba studenata sociologije sada zadovoljavajuća. Treću dimenziju inicijalno definirane koncepcije studija sociologije sačinjavali su pomoćni predmeti. Među ove spadali su: politička ekonomija, socijalna psihologija, i filozofski predmeti (logika i povijest filozofije). Na žalost, filozofijske predmete kasnije smo brisali iz znanstvenog plana kada je fakultetu oktroiran studijski sistem dva opsegovno jednaka predmeta, odnosno studijske grupe. Premda smo potekli iz okrilja filozofije kao studijske grupe i još šire, evropske tradicije povezanosti sociologije s filozofijom kao humanističkom disciplinom, pristali smo na takvu reviziju nastavnog plana čime smo, zapravo, ugrozili temelje humanističke sociološke izobrazbe naših studenata.

Prvobitna koncepcija studija sociologije doživjela je reviziju u dva maha, 1972. zasnovanu na iskustvu i 1977. godine oktroiranu. Sada stojimo pred novom, temeljitom reorganizacijom studija sociologije kao šireg znanstvenog područja, ali o tome će govoriti drugi referat. Rekao bih jedino da imamo sve pretpostavke za realizaciju jednopredmetnog studija sociologije.

Interes za studij sociologije bio je od početka znatan. Uostalom, sociologija je mlada, dinamična znanstvena disciplina, koja nastoji da prati sve veću akceleraciju u svim segmentima suvremenih globalnih društava. Imali smo, doduše, neravnomjernu distribuciju studenata između sociologije kao prvog i drugog glavnog predmeta. Nekoliko godina nakon otvaranja studija počeo je naglo rasti broj studenata na sociologiji kao drugom glavnom predmetu. Bilo je generacija kada je broj upisanih na sociologiju kao drugi glavni predmet bio dva do tri puta veći nego broj upisanih na sociologiju kao prvi glavni predmet. Nismo to ocjenjivali kao negativnu tendenciju, već smo smatrali vrijednim da studenti uz prvi glavni predmet steknu što širu sociološku kulturu. Zadnjih godina imamo velike poteškoće u selekciji kandidata za studij sociologije, jer se natječe znatno više od utvrđene upisne kvote od strane SIZ-a.

Kada je riječ o broju diplomiranih sociologa, na žalost, nemamo egzaktnih podataka. Bilo je za očekivati da ćemo kompjuterizacijom postići potpunu egzaktnost, međutim, dogodilo se obratno. Kompjutorska obrada podataka je zakazala i zato nemamo podataka za posljednja godišta. Prema vlastitim seminarskim spiskovima, sociologiju kao prvi glavni predmet diplomiralo je oko 150 kandidata, a sociologiju kao drugi glavni predmet oko 250 kandidata.

To nisu naši jedini rezultati. Organizirali smo dosad četiri postdiplomska studija iz sociologije, a sada izvodimo peti po redu na temu Marksizam i suvremeni socijalizam. Na postdiplomski studij upisivalo se u prvim generacijama oko 15 kandidata, a kasnije od 20—25. S rezultatima postdiplomskih studija nismo u cijelosti zadovoljni. U početku nam je nedostajao dovoljan broj nastavnika, a kasnije nam organizacija studija nije bila efikasna. Prema nepotpunim podacima, dosad je završni ispit položilo i obranilo magistarske radove oko 20% kandidata u svakoj generaciji.

Osim postdiplomskih studija na Odsjeku za sociologiju dosad je steklo doktorat nauka šesnaest kandidata. Ovi doktoranti su bili mahom s našeg Odsjeka, ali i šire, iz Ljubljane, Splita, Beograda, Novog Sada itd.

I napokon, iznio bih otvorene probleme o kojima na Odsjeku sada raspravljamo, pa želimo čuti vaše mišljenje i dobiti vašu pomoć u njihovu rješavanju, jer radimo na istom poslu.

Princip jedinstva znanstvenih istraživanja i nastave toliko je puta već ponovljen da se počeo pretvarati u frazu. Zato bih kratko iznio samo jedan aspekt tog problema. U okviru Sveučilišta, gotovo istovremeno osnovan je Institut za fundamentalna i društvena istraživanja. Taj Institut je stjecajem okolnosti privremeno reorganiziran u Centar za društvena istraživanja. Upravo na liniji ostvarenja jedinstva istraživačke i nastavne djelatnosti, pokušavali smo uspostaviti stalne radne veze Odsjeka i Centra, najprije funkcionalne, a zatim i organske — institucionalno jedinstvo. U uspostavljanju trajnih radnih veza nismo bez nespornosti i poteškoća. Ne mogu, a da ne spomenem jedan takav noviji nespornost. Ovih dana pročitao sam pismo upućeno predsjedniku Sociološkog društva u vezi zajedničke organizacije ovog savjetovanja. Žao mi je da su naši đaci mogli napisati jedno ovakvo »diplomatsko« pismo, zbog čega više nisu u mogućnosti

učestvovati u organizaciji stručnog sastanka. Naravno, problem suradnje Odsjeka i Centra ostaje otvoren. Modalitete te suradnje tražit ćemo i dalje, a bitna pretpostavka institucionalnog jedinstva izgradnja je već davno planiranog »tornja« društvenih znanosti.

Za nas je teži problem reorganizacija studija sociologije. Akutnost tog problema proizlazi iz reduciranja nastave sociologije u školama, drugog stupnja, ali ne samo zbog toga. Temeljita reorganizacija studija sociologije neophodna je zbog izobrazbe stručnjaka sociologa koji će moći kvalificirano djelovati u svim oblastima udruženog rada. Stojimo, dakle, pred zadatkom formiranja nezaobilaznog stručnjaka sociologa za potrebe unapređivanja društvene prakse udruženog rada. Konceptcija studija sociologije kao znanstvenog područja samo je naznaka pravca ove reorganizacije.

Iznijet ću još dva otvorena problema koji svojim značenjem prelaze okvire Odsjeka za sociologiju. Od stručnog savjetovanja Jugoslavenskog udruženja za sociologiju u Portorožu godine 1972. sve je manje kritičkih empirijskih socioloških istraživanja. Svaka sociologija pada i raste s kritičkim znanstvenim istraživanjem prije svega različitih segmenata vlastite društvene situacije. Naravno, to vrijedi i za jugoslavensku sociologiju i sociologe, možda još više nego za druge. Da je došlo do ove nepovoljne tendencije, uzroke valja tražiti u socijalnom kontekstu, ali i među sociolozima i njihovim organizacijama i institucijama. Krajem 1971. godine u nas je socijalna kriza i djelovanje opozicionih društvenih grupa bilo »riješeno« političkim mjerama, jer su se oblici idejne borbe pokazali nedostatnim. Takav nužan razvoj socijalno-političke situacije sadržavao je u sebi nedovoljnu slobodu kritičkog znanstvenog istraživanja empirije u oblasti sociologije. Danas se podstiče promjena ovakve situacije u oblasti znanstvenog stvaralaštva. Međutim, odgovornost je i na sociolozima i na njihovim organizacijama. Ne treba proširenje demokratizacije i veće slobode kritičke znanstvene djelatnosti očekivati kao dar s neba, već se za njih valja zalagati. Bitne pretpostavke uspjeha su organiziranost, te ozbiljna i hrabra znanstvena djelatnost sociologa. Osjeća se sniženje nivoa kritičkih teorijskih socioloških studija i upotreba neadekvatne terminologije. U sociološkim radovima prisutan je besplodni normativizam. Sociolozi se ne smiju povoditi za idejnim i pravnim normativnim sistemom, već treba da ispituju kako se on realizira u društvenoj praksi. Sociologija mora stalno »dešifrirati« ideološkijsku kamuflažu društvenih grupa i pojedinaca koji jedno govore, a praktički se drugačije ponašaju. Ne iz cehovskih razloga, već dubljih društvenih razloga, moramo s više osobne odgovornosti i profesionalne organiziranosti razvijati sociologiju na nivou suvremenih svjetskih znanstvenih rezultata i naših društvenih potreba.

Već sam spomenuo odnos sociologije kao nastavnog predmeta i novih nastavnih predmeta: osnova marksizma i teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja. Ovo je vrlo kompleksan problem i za drugu priliku, zato ću iznijeti samo neke aspekte.

Povijesno gledano, bilježimo paradoksalne tendencije u razvoju znanosti i marksizma. Novovjekovni razvoj znanosti, posebno u našem vremenu, tendira k sve većoj parcijalizaciji i specijalizaciji, a marksizam se ja-

vio sa zahtjevom izučavanja društva u totalitetu i prevladavanja znanstvene atomizacije. Marksizam nije suma posebnih znanosti, već teži njihovu jedinstvu — znanosti historije. Poseban je odnos marksizma i sociologije. Marksizam nije samo sociologija, ali se ni sociologija u cijelosti ne može reducirati na marksizam. Prirodno je da među njima postoji interakcija, ali u našem školskom sistemu prisutna je tendencija potiskivanja nastave sociologije od strane nastavnih predmeta osnova marksizma i teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja. Ova tendencija je nepovoljna i za sociologiju i osnove marksizma i teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja.

Za sociologiju je nepovoljna osobito zbog izbacivanja posebnih sociologija iz nastavnih planova na sveučilištima i reduciranja nastavnih programa sociologije vjerojatno na tzv. građansku sociologiju. Ova tendencija nepovoljno će utjecati na sniženje znanstvenog nivoa, ambivalentnost terminologije i osobito egzaktnost socioloških empirijskih istraživanja.

Ispitivanje marksizma izvan postojećih znanstvenih disciplina, kao posebnog nastavnog predmeta, dovodi do zatvaranja u vlastite okvire. Čim se jedna duhovna teorijska orijentacija institucionalizira u okvire jednog predmeta i izlaže kao zatvoreni sistem istina, prijete joj opasnost od dogmatizacije. Superiornost jedne duhovne teorijske orijentacije dokazuje se u otvorenosti i kritičkom dijalogu s drugima i s društvenom praksom. U nastavnom predmetu teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja uvlači se normativizam, dominacija tekućih političkih stavova nad znanstvenim tezama. To ograničava kritičku spoznaju mladog čovjeka i stavlja ga u dvojnju situaciju, diskrepance naučenog znanja u školi i svakidašnjice realnog društvenog života.